

De onbekende dijken van Medemblik

Veel Medemblikkers staan er niet bij stil, maar dagelijks lopen of rijden ze in het centrum over dijken en andere waterkerende voorzieningen. Ook zijn er veel Medemblikkers die in het centrum van de stad wonen en het zonder deze beschermende voorzieningen moeten stellen. Zij wonen feitelijk buitendijks. Dat betekent dat ze niet worden beschermd door een zogeheten genormeerde waterkering¹. Zij hebben dus een grotere kans op natte voeten. Hoe dit geheel in elkaar steekt wordt in dit artikel uit de doeken gedaan.

Hoe was het oude Medemblik beschermd tegen de Zuiderzee?

Bij bovenstaande vraagstelling is het nodig onderscheid te maken in de periode vóór aanleg van de nieuwe havens en de periode erna. In de eerste situatie was de stad, met uitzondering van de haven-toegang, omsloten met de Westfrieze Omringdijk. Deze dijk bood Medemblik sedert 1200 bescherming tegen hoogwatersituaties vanuit de Zuiderzee.

De open haventoeegang van Medemblik, feitelijk een coupure in de Westfrieze Omringdijk (zie afbeelding 1), creëerde in potentie wel een waterveiligheidsrisico. Immers, zonder afsluitmiddelen in de havenmond, bijvoorbeeld in de vorm van vloeddeuren, stond de stad onder directe zee invloed. Van dergelijke laat middeleeuwse afsluitmiddelen, hoe eenvoudig deze mogelijk ook geconstrueerd konden worden, zijn in het geval van Medemblik geen aanwijzingen bekend.

De stad en het achterliggende polderland zullen toentertijd op een andere wijze gevrijwaard zijn van de directe invloed van het zoute Zuiderzeewater.

Een directe aanwijzing daarvoor vormt een grafelijk handvest uit 1405. Daarin wordt de Dijkgraaf van Medemblik erop gewezen dat hij slechts recht mag spreken 'op de spui te Medemblik' en wel op twee dagen in het jaar. Door de geleidelijke stijging van de ebstand in de Zuiderzee moet dit spuumiddel² langzaam maar zeker zijn functie hebben verloren. De latere bouw van een overtoom (dam) ter hoogte van de Bonifaciuskerk vormt hier een aanwijzing voor.

Ook de Dam, op de kop van de Nieuwstraat, duidt op een waterstaatkundige ingreep. Want als de Overtoom in de Oude Haven een peilverschil markeerde, dan diende een soortgelijke ingreep op de kruising van Oude Haven en de Nieuwstraat(+ bijbehorende gracht) plaats te vinden. Want anders had het zoute water via de stad ongehinderde toegang tot de Kleine Vliet. Mogelijk was de afdamming wel voorzien van een afsluitbare duiker om water in te laten of af te spuien.

Zoals bekend is de eerste bebouwing van Medemblik ontstaan op de zuidelijke kreekrug van de Medemolaca. Deze stadsdelen werden gevrijwaard van wateroverlast vanwege hun hoge ligging. Naar verwachting zal de noordzijde van de Oude Haven kwetsbaarder zijn geweest voor hoogwater. Overigens, was Medemblik met haar open haveningang relatief gunstig gelegen bij stormsituaties.

Afb. 1: Medemblik kent sinds de middeleeuwen een open haventoeegang (foto ca. 1901).

De gevreesde noordwestelijke winden konden vooral het waterpeil in de zuidelijke kom van de Zuiderzee gevaarlijk doen opstuwen. En van stormdepressies uit het westen of zuidwesten had Medemblik in principe weinig te duchten. Hoogwatersituaties veroorzaakt door stormachtige oostenwinden kwamen en komen statistisch gezien nauwelijks voor. Aan het eind van dit artikel wordt nog even kort stil gestaan bij watersnoodramp van 1916 en bij de waterstand die toen optrad in Medemblik.

Maar laten we niet verder speculeren op de situatie zoals die mogelijk geweest kan zijn en verder gaan met onze beschouwing over de onbekende waterkering en kijken wat de havenaanleg allemaal te weeg heeft gebracht.

De aanleg van de nieuwe havens

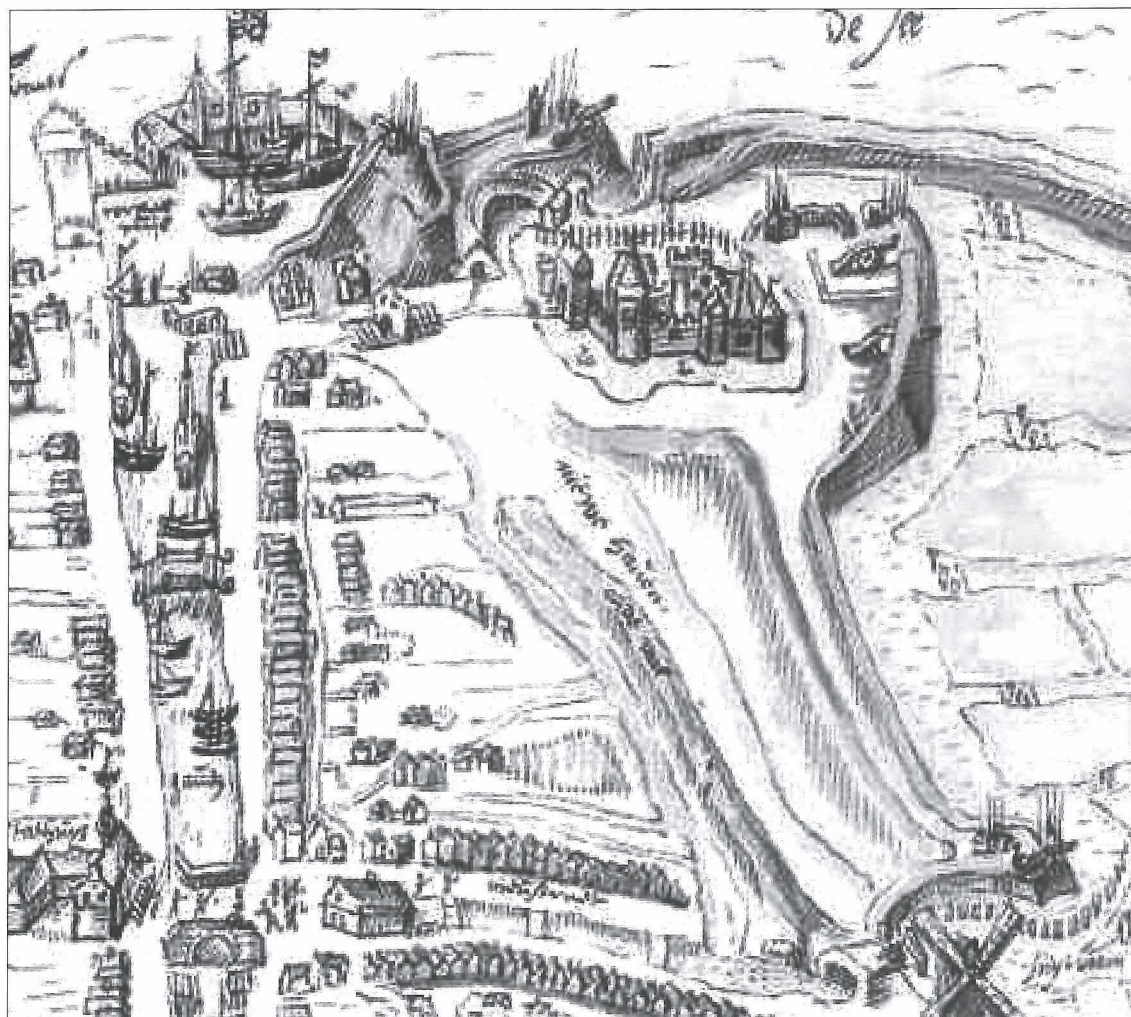
Zoals bekend koos het Medemblicker stadsbestuur aan het einde van de 16e eeuw ervoor om de havenfaciliteiten in Medemblik uit te breiden met een nieuwe haven. Het gebied dat daarvoor werd gebruikt was feitelijk een vrijwel onbebouwd laaggelegen stuk polderland.

Dat laaggelegen gebied kon vanzelfsprekend niet zomaar in een haven worden getransformeerd. Immers, het graven van een haven die in open verbinding kwam te staan met de Zuiderzee vroeg om aanvullende voorzieningen.

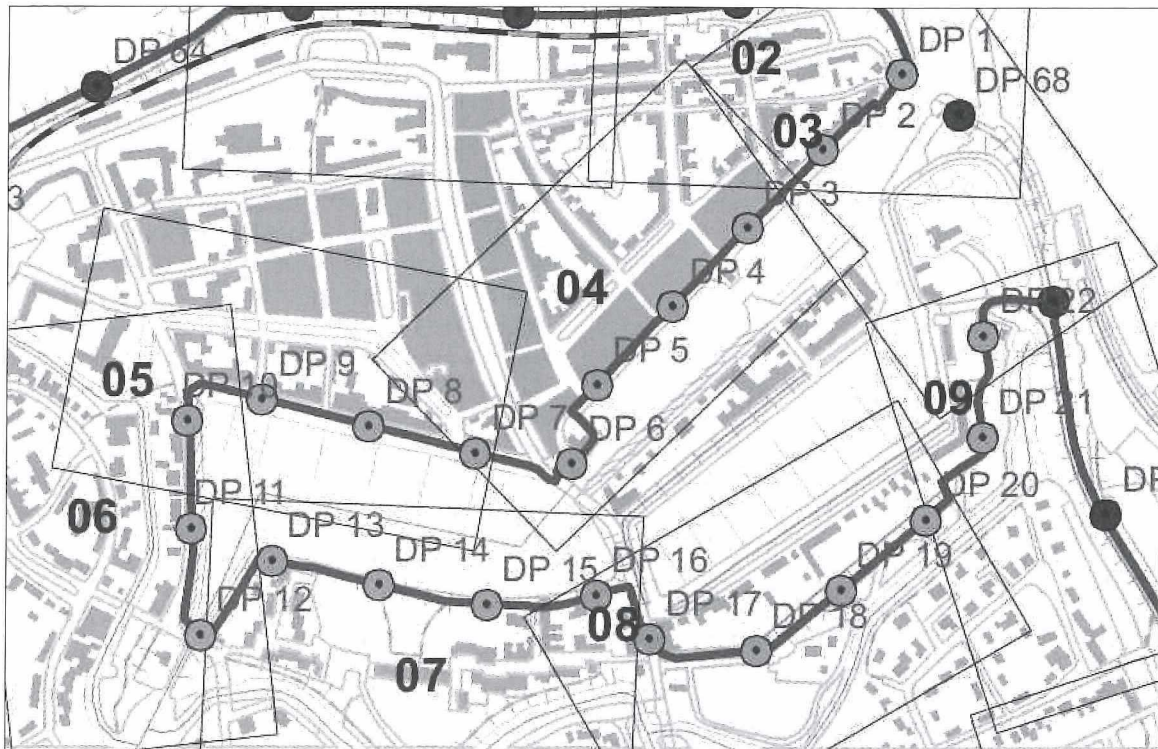
Met name diende de haven te worden voorzien van een zeewerende kade/dijk die de aangrenzende lager gelegen gebieden moest beschermen tegen zee invloed. Op een kaart uit 1588 (afbeelding 2) is te zien dat men in die volgorde te werk is gegaan.

We zien dat de zuidzijde van de stad al is voorzien van een omwalling. Deze hoog opgeworpen wal/dijk diende dus tevens als waterkering. Verder zien we nog een interessant detail; de nog in uitvoering zijnde aanleg van de Oosterhaven(kade). Op de kaart aangeduid als *Oude Wal*. Deze waterkering was aan de oostzijde nog niet aangesloten op het havenhoofd.

Ook de haventoeegang is nog niet gerealiseerd. Vermoedelijk is de Oosterhaven (toen Nieuwe Haven geheten) in 1591 in gebruik genomen en niet in het veel genoemde jaar van 1599.

Afb.2: De kaart van het beleg van Medemblik uit ca. 1588.

Afb.3: De ligging van de Waterkering Medemblik rondom de havens zoals afgebeeld op de leggerkaart⁴ van het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (2015).

Na realisatie van de Oosterhaven nam het stadsbestuur, op aandrang van enkele burgers, in 1631 het besluit om een volgend havenproject ter hand te nemen: de aanleg van de Pekelharinghaven³ en de Westerhaven. Deze aanleg (afgerond in 1634) impliceerde ook aanleg van nieuwe waterkeringen om zowel stad als achterliggend gebied te beschermen.

De toen ontstane dijken hebben nog altijd die functie en vormen een essentiële schakel in het borgen van de waterveiligheid van de stad en van Oostelijk West-Friesland. Op afbeelding 3 is de ligging van de huidige waterkering ingetekend.

De waterstaatszorg in Medemblik door de eeuwen heen

Zoals we hierboven hebben gezien dateren de keringen rondom de havens uit 1591 en 1634. Die dijklichamen zijn dus al eeuwen oud. Waarborging van het houden van droge voeten vereist evenwel goed beheer en onderhoud. Dat is nu aan de orde, maar zo'n 400 honderd jaar geleden was dat niet anders. Maar wie was belast met het toezicht op de kering en wie was verantwoordelijk voor goed beheer en onderhoud?

Voor een goed begrip van hoe toentertijd de bevoegdheden lagen moeten we een stukje terug in de tijd. Grofweg kan gesteld worden dat vanaf de sluiting van de Westfriese Omringdijk (omstreeks 1200) de dijkzorg van de zeedijken van de Medemblikkerkogge bij het stadsbestuur van Medemblik lag.

Vanwege het belang van de West-Friese Omringdijk als kustverdediging fungeerde er wel een soort oppertoezicht dat uitgeoefend werd door twee baljuwschappen: het Westerbajluwschap en het Oosterbajluwschap of Bajluwschap van Medemblik.

Na 1414 werden de twee baljuwschappen vervangen door dijkgraven en vanaf 1503 was de dijkzorg van de zeekeringen rondom Medemblik onder verantwoordelijkheid gebracht van het Ambacht van West-Friesland, genaamd 'De Vier Noorder Koggen'⁵.

De keringen, die rondom de haven in de stad nodig waren, vielen echter buiten de formele jurisdictie van het Ambacht van West-Friesland genaamd 'De Vier Noorder Koggen'. Het belang van die havenkeringen was echter evident. Vandaar dat in een overeenkomst tussen het stadsbestuur en 'De Vier Noorder Koggen' was vastgelegd dat de Pekelharinghaven en de Westerhaven pas onder water gezet mochten worden als de havenkeringen door het Ambacht geïnspecteerd en in orde waren bevonden. Het lijkt aannemelijk dat een soortgelijke aanpak van inspectie en vrijgave ook gevolgd is voor het onder water zetten van de Oosterhaven.

Door deze werkwijze was het stadsbestuur feitelijk belast met een stukje waterstaatszorg in de stad in de zin dat het verantwoordelijk was voor het beheer en onderhoud van alle keringen rondom de havens. Deze redelijk bijzondere situatie heeft eeuwenlang voortbestaan.

Afb.4: Het begin van de Oosterhaven(dijk) met in het midden de gemetselde keerwand (2016).

Pas in 1855 is hier een einde aan gekomen via een overdracht⁶ van het beheer en onderhoud naar het Ambacht van West-Friesland genaamd 'De Vier Noorder Koggen'.

De kadastrale eigendomssituatie van de binnen de stad gelegen waterkeringen is een verhaal apart. Normaal gesproken zijn de waterstaatswerken zoals dijken, sluzen, stuwen, etc. kadastraal eigendom van de betreffende waterbeheerder. In het centrum van Medemblik is sprake van een nogal afwijkende situatie. Zo bezit de huidige keringbeheerder, het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, op de Oosterhaven alleen de gemetselde keerwand en het dijkje rondom het havenkantoor.

Op de Westerhaven heeft het Hoogheemraadschap niets in eigendom en op de Turfhoek alleen het naast de wachtsteiger gelegen dijkdeel. De dijk op het Westereiland is, met uitzondering van de delen onder de twee poortgebouwen, wel geheel in eigendom bij het Hoogheemraadschap. De rest van de kering (Hogesteeg en het deel door het park) zijn gemeentelijk kadastraal eigendom.

De waterkering van Medemblik anno 2016

Nu we langzaam maar zeker zicht hebben gekregen op het ontstaan van de keringen rondom onze havens, wordt het tijd om de kering meer in detail te beschouwen. Per slot van rekening bepaalt deze mede al eeuwen lang het aanzien van een groot deel van Medemblik.

Laten we starten op het havenhoofd en daar onze dijktocht beginnen. Zoals we eerder beschreven sluit de havenkering hier aan op de zeedijk. Afbeelding 4 brengt een en ander mooi in beeld.

Ten behoeve van de toegankelijkheid van de havenkade is hier een coupure in de gemetselde keerwand aangebracht welke met schotbalken in een hoogwatersituatie dichtgezet kan worden. Deze voorzieningen, opgericht in de 19e eeuw, treffen we op veel plaatsen rondom de havens aan.

Ook op afbeelding 5 zien we een afsluitbare coupure. Links de kolenloodsen van de fa. Bijlsma. De linker keermuur liep door tot vlak voor de ingang van "Het Wapen". Daar kon het water weer gekeerd worden door middel van schotbalken, zo is op afbeelding 6 zichtbaar.

Afb.5: Het begin van de Oosterhaven(dijk) vanaf de westzijde (ca. 1920).

Afb.6: Het hoge water kon voor "Het Wapen" worden gekeerd door middel van schotbalken (1931).

Later is die situatie aan het begin van de Oosterhaven aangepast en is een kade gelegd ter bescherming van de hier aanwezige bebouwing (o.a. sigarenwinkel en pakhuis van P. Visser. Zie afbeelding 7.

Afb.7: De kade die de achterliggende bebouwing moet beschermen (2016).

We vervolgen onze tocht langs de havenkering en komen uit op de Westerhaven(dijk). Hier treffen we een vergelijkbare situatie aan als op de Oosterhaven: een keerwand met op diverse plaatsen afsluitbare coupures. De bebouwing langs zowel de Oosterhaven als Westerhaven is feitelijk deels in de kering gebouwd. Dat geldt ook voor de Turfhoek. Het zijn dus eigenlijk allemaal dijkhuizen.

Afb.8: De Westerhaven met aan de noordzijde de nagenoeg gesloten dijkbebouwing (2015).

Hierboven zien we een fraaie opname van een nagenoeg lege Westerhaven. Links van de keerwand heeft het dijktafud een zogeheten grasbekleding.

Afb.9: De Turfhoek met ook hier de keerwand incl. coupure (2016).

Na de Westerhaven komen we op de Turfhoek. Ook hier is een keerwand opgericht. Ten behoeve een goede toegang tot de laad- en loskade zijn hier indertijd twee ruime coupures in de keerwand gemaakt. Nu geven deze toegang tot de hier aanwezige parkeervoorzieningen.

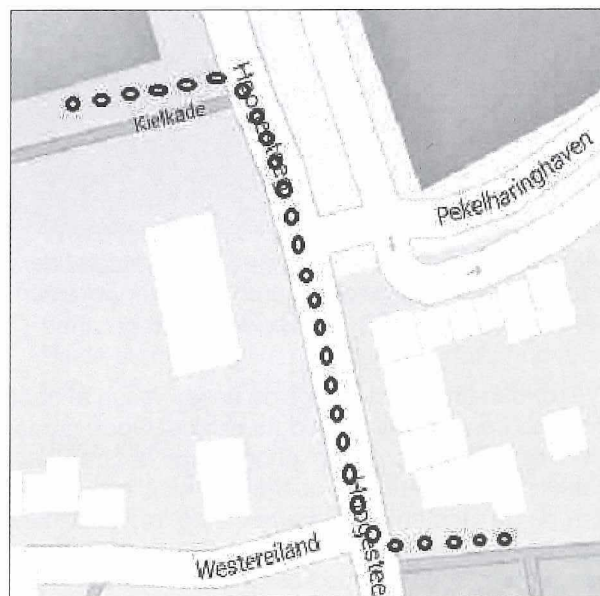
Na de Turfhoek vormt ook de Westerhavensluis een forse coupure in de waterkering. Aangezien de sluis hier feitelijk tevens de functie van waterkering heeft, is deze aan de havenzijde uitgevoerd met versterkte en extra hoge stormdeuren.

Aan de zuidzijde van de Westerhaven loopt de havenkering parallel aan de Westhaven over het Westereiland. Een bijzonderheid op het Westereiland is dat de kering op twee plaatsen geheel overkluisd is met twee gebouwen.

Afb.10: Zuidelijke havenkering ter hoogte van het voormalige poortgebouw (1963).

Op afbeelding 10 is het poortgebouw aan de oostzijde zichtbaar, met links daarvan, de twee voormalige dienstwoningen van het Provinciaal Ziekenhuis en daaronder dus de waterkering. In de 17e eeuw was de situatie op het Westereiland anders. Het gebied, inclusief alle hier gevestigde scheepswerven, was buitendijks. Bij hoogwater liepen de scheepswerven nogal eens onder. Voor de Vier Noorder Koggen was dit de reden om rond 1700 geen paardenstal op hun werf op te richten, maar op de nabij en hoger gelegen schans!⁷

Afb.11: De dubbele knik in de havenkering ter hoogte van de Hogesteeg.

De havenkering maakt op het Hoogsteeg een dubbele knik. Dit is op afbeelding 11 weergegeven. Ook op afbeelding 3 kan het verloop van de waterkering worden afgelezen.

De kering is op de Hogesteeg eigenlijk niet zichtbaar en volledig weggewerkt in het wegdek. Vele Medemblikkers zullen waarschijnlijk niet weten dat ze hier met enige regelmaat letterlijk op de kruin van een belangrijke waterkering lopen of rijden (zie afbeelding 12).

Afb. 12: De waterkering volledig weggewerkt in het straatprofiel van de Hogesteeg (2016).

We zijn nog niet aan het einde van onze tocht langs de havenkering. Na de Hogesteeg buigt de waterkering af naar het oosten en lijkt geheel te verdwijnen in de strakke entree richting Theehuis. De kering achter de Pekelharinghaven is ook vaak aangeduid als 'Haarlemmerdijk'. De herkomst van deze benaming is niet duidelijk.

Afb. 13: De havenkering (met voor het gezicht een stukje steenbekleding) in het Emmapark links van de entree richting Theehuis (2016).

We ronden onze tocht langs de havenkering af nabij de oude parkingang ter hoogte van het Oudevaartsgat. Hier maakt de havenkering vanuit het park een haakse bocht naar het oosten en sluit iets verder aan op de Oosterdijk. Zie afbeelding 14. Vóór aanleg van het Emmapark (1934-1937) was de situatie hier anders; toen liep de kering door naar het noorden ten oosten van het kasteel richting Oosterdijk.

Afb. 14: De havenkering die na het park aansluiting krijgt op de Oosterdijk (2016).

Binnen- en buitendijks; hoe zit dat in het centrum van Medemblik?

Als we naar afbeelding 3 kijken valt iets op; er is een gebied tussen Oosterhaven en Pekelharinghaven dat door water is omsloten. We herkennen het gebied als Voor- en Achtereiland. Hoewel dit gebied bij aanleg van de havens met de uitkomende grond is opgehoogd, is het gebied niet omsloten met een genormeerde waterkering en ligt het feitelijk dus buitendijks.

Wel is het stukje Achtereiland tussen Hogesteeg en Nachtegaalsteeg indertijd van een kade voorzien (afbeelding 15) om hoogwater in de Oosterhaven de baas te blijven. Feitelijk heeft deze kade met het weer onder water zetten van de Pekelharinghaven zijn functie verloren. Immers, het water kan in een hoogwatersituatie nu via het Vooreiland toestromen.

Afb. 15: De kade op het Achtereiland die z'n functie verloren heeft (2016).

Behalve het Voor- en Achtereiland kent het centrum van Medemblik nog een strook buitendijks gebied; de Pekelharinghaven(straat) + achterliggende erven en de oostzijde van de Hogesteeg (zie afbeelding 11). Ook dit (woon)gebied wordt niet beschermd door een waterkering/dijk/kade.

De hoogteligging is wel zodanig dat wateroverlast vanuit het IJsselmeer hier geen reëel gevaar vormt. Als dat wel zou gebeuren hebben de betrokken bewoners geen schadeverhaalmogelijkheid. Er is namelijk geen instantie (waterschap) die hier verantwoordelijkheid draagt voor de waterveiligheid. Daar staat wel een voordeel tegenover: de bewoners ontvangen een korting op hun waterschapsbelasting!

De watersnoodramp die Medemblik een ander aanzien gaf

Zoals bekend is de lijst met opgetreden stormvloed en watersnoodrampen in de Zuiderzee lang. Sommige veroorzaakten in onze stad veel schade, anderen nauwelijks. Er is er maar één die de stad na verloop van tijd een heel ander aanzien heeft gegeven; de watersnoodramp van 1916.

Medemblik bleef bij deze ramp⁸ weliswaar gespaard van grote schade en slachtoffers, maar indirect heeft deze calamiteit veel ruimtelijke en sociaaleconomische effecten teweeg gebracht. De versnelde uitvoering van de Zuiderzeewerken zette een reeks van ingrijpende veranderingen in werking. De aanleg van de Afsluitdijk bracht bijvoorbeeld de plaatselijke visserij een forse slag toe.

Hoewel de plaatselijke visserijsector aan het begin van de 20e eeuw al krimp vertoonde, bood de financiële compensatie uit de zogeheten Zuiderzeesteunwet weinig soelaas; de teruggang in de visserij bleek onomkeerbaar en definitief.

Met de Zuiderzeewet was ook groen licht gegeven voor inpoldering van de Wieringermeer. Met een polder aan de noordzijde, een nieuw kanaal incl. twee sluizen onderging Medemblik een ingrijpende ruimtelijke transformatie. Als gevolg van de inpolderingswerkzaamheden streken arbeidsmigranten uit andere landsdelen in onze stad neer. De meeste als arbeider, sommige als ondernemer. De meeste verbleven tijdelijk, andere vonden hun draai en bleven en voelden zich na verloop van tijd Medemblikker.

Ad Kamma
Hoogkarspel, juli 2016

Geraadpleegde bronnen

G.B.W. Huizinga, *Medemblik inzonderheid in verband met de Zuiderzeewerken*, Alphen aan den Rijn, 1940.

H. Langereis en A.C.M. Geers, *Medemblik en haar verhouding tot de Wieringermeer*. In: Een nieuw Medemblikker scharre-zootje, Schoorl, 1989.

J. de Bruin en D. Aten, *Een gemene dijk?*. In: 21e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche, Alkmaar, 2014.

J.C. Ramaer en H. Wortman, *Verslag van den stormvloed van 13/14 januari 1916*, 's Gravenhage, 28 september 1916.

Legger van de primaire waterkeringen, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Edam, 2008.
W.F.M. Brieffies, *De Pekelharinghaven*. In: Een nieuw Medemblikker scharre-zootje, Schoorl, 1989.

WFA – Westfries Archief, Hoorn.

GBM – Gemeentebestuur Medemblik 1813-1932.

Herkomst van de afbeeldingen:

Arnold de Greeuw, Medemblik: 1, 4, 5, 7, 9, 12, 13, 14 en 15.

Funda.nl: 8.

Ad Kamma, Hoogkarspel: 11.

Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Heerhugowaard: 3.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort: 6 en 10.

Rijksmuseum, Amsterdam: 2.

- ¹ Waterkeringen/dijken die buitenwater (IJsselmeer) moeten keren worden aangeduid als primaire waterkeringen. De hoogte van die keringen wordt berekend op basis van bepaalde uitzonderlijke hydraulische omstandigheden. In het geval van de waterkeringen rondom Medemblik incl. de keringen rondom de havens is de hoogste zodanig bepaald dat de kering slechts mag bezwijken bij een (storm)situatie die eens per 10.000 jaar kan voorkomen. Die kans van 1:10.000 noemt men de norm.
- ² Een spui is eigenlijk een uitwateringssluuis. Bedoeld om overtollig binnenwater met gebruikmaking van een peilverschil naar het buitenwater af te laten ('te spuien'). De spui is daarvoor uitgevoerd met deuren.
- ³ Zie hiervoor o.a. het artikel van W.F.M. Brieffies in: Een nieuw Medemblikker scharre-zootje uit 1989.
- ⁴ Waterschappen en Rijkswaterstaat leggen essentiële informatie over wateren, waterkeringen en sluizen vast in zogeheten leggers.
- ⁵ Zie ook het artikel *Een gemene dijk?* Van J. de Bruin en D. Aten in: 21e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche (2014).
- ⁶ Westfries Archief, GMB, 1106.
- ⁷ Met dank aan Peter Swart.
- ⁸ De gemiddelde hoogwaterstand in Medemblik bedroeg in de periode 1865-1932 +26 cm NAP. Bij de stormvloed van 1916 kwam daar nog ruim twee meter (2,09) bovenop en steeg de waterstand tot +235 cm NAP. Het langjarige gemiddelde winterpeil in de haven van Medemblik bedraagt nu -25 cm NAP. Ten opzichte van dat peil stond het water in januari 1916 dus 2,60 meter hoger!